

IN MEMORIAM PROF. DR. A. W. BYVANCK 1884-1970

16 Augustus jl. is prof. dr. A. W. Byvanck van ons heengegaan. Van 1922 af tot aan zijn emeritaat doceerde hij aan de Leidse universiteit Klassieke Archeologie, aanvankelijk in combinatie met Oude Geschiedenis. Hij laat een grote leegte achter in de archeologische wereld, waar tot op het laatst toe zijn markante persoonlijkheid bij alle gebeurlijkheden merkbaar aanwezig was.

Hoewel met hart en ziel klassiek archeoloog, en wel met speciale interesse voor de antieke kunstgeschiedenis, heeft prof. Byvanck toch ook belangrijke bijdragen geleverd tot de oudste geschiedenis van Nederland. Al uit 1916 dateert zijn eerste artikel over vaderlandse archeologie in het Bulletin van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond, een tijdschrift waarin hij menige beschouwing zou schrijven over opgravingen en onderzoekingen in Nederland. In 1941 verscheen zijn *Voorgeschiedenis van Nederland*, dat al binnen vier jaar zijn vierde druk zou beleven. In 1943 publiceerde hij zijn baanbrekend werk over *Nederland in den Romeinschen tijd*, dat uit een historisch en een archeologisch deel bestaat. Ook hiervan verschenen al spoedig herdrukken. Gezien de grote vlucht die na de tweede wereldoorlog de vaderlandse archeologie heeft genomen, zijn deze werken, wat het archeologische deel betreft, uiteraard thans wat verouderd. Byvanck was trouwens de eerste om dit te erkennen en zich over de nieuwe vondsten en inzichten te verheugen.

Van blijvende waarde is zijn monumentale *Excerpta Romana* in drie delen, geschreven in opdracht van de Rijkscommissie voor Geschiedkundige Publicaties. Het eerste deel, in 1931 verschenen, bevat Griekse en Latijnse teksten, voor de geschiedenis van Nederland van belang. Het tweede deel, uit 1935, geeft alle Latijnse inscripties uit Nederland en de inscripties buiten Nederland gevonden, die op ons land betrekking hebben. Het derde deel, dat in 1947 verscheen, omvat de Romeinse vondsten hier te lande. Hoewel ook deze delen thans aanvulling behoeven, zo blijven zij zeker nog vele jaren, ja generaties lang onontbeerlijk voor een ieder, die zich met de provinciaal-Romeinse archeologie van Nederland bezig houdt. In hetzelfde jaar 1947 verscheen, als het ware als sluitsteen, *Vijf-entwintig jaar vaderlandse archeologie* in het gedenkboek aan zijn collega Van Giffen gewijd.

Na 1947 keerde Byvanck weloverwogen tot de klassieke archeologie terug. Dit betekende echter geenszins dat hij de vaderlandse oudheidkunde uit het gezicht verloor. Integendeel. Uit vele kortere publicaties, met name recensies, blijkt duidelijk met hoeveel interesse en begrip hij de nieuwe ontwikkelingen volgde. Deze recensies munten uit door kernachtige weergave van de inhoud van de besproken publicatie, door puntige opmerkingen en stimulerende suggesties; de kritiek is steeds opbouwend, de toon steeds hoffelijk.

Voor velen onzer zou deze rij van publicaties al een levenswerk betekenen. Voor Byvanck vertegenwoordigen zij slechts één facet van zijn veelvuldige activiteit. Een facet, waarvoor hem alle hulde en erkentelijkheid toekomt zowel van vaderlandse historici als archeologen.

A. N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA

IN MEMORIAM DR. J. HAAK 1924-1970

Kort nadat hij benoemd was tot hoogleraar in de nieuwe geschiedenis, als een van Presser's opvolgers, is Dr. Jan Haak op 46-jarige leeftijd overleden. Ofschoon een slopende

kwaal hem reeds een jaar lang een zwaar lijden had opgelegd, kwam zijn dood voor velen van ons toch nog plotseling. In de turbulente maanden van 1969 hadden wij op het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam het scherpzinnige en rechtschapen advies van collega Haak al vaak moeten missen. Hij was er de man niet naar om terwille van de schijn progressief te doen, waar hij zag dat ideeën gelanceerd werden die volgens hem de kwaliteit van het onderwijs en de wetenschapsbeoefening zouden schaden. Met grote rechtlijnigheid en vasthoudendheid verzette hij zich tegen hervormingsvoorstellen waarvan men hem de voordelen niet duidelijk voor ogen wist te stellen. Ondoordachte vage plannen waren evenals haastig geveld oordelen een lievelingsobject voor zijn steeds verder gravende analyse. Was zijn aanpak in vergaderingen voor sommigen te formalistisch, in de persoonlijke sfeer ontmoette men in Haak een allerhartelijkste vriend en collega. Zijn organisatorische kwaliteiten zijn niet alleen binnen onze universiteit, maar ook b.v. in de sectie geschiedenis van de Academische Raad en in de Vereniging van geschiedenisleraren in Nederland duidelijk naar voren gekomen. Ook toen hij al jaren geen leraar meer was, bleef hij zich geboeid bezighouden met het geschiedenisonderwijs op de middelbare school.

Wat zijn wetenschappelijke werk betreft denkt men in de eerste plaats aan zijn studiën over de Franse Revolutie en wat hier de Franse tijd genoemd is; zijn dissertatie over de *Constitution civile du clergé* (1964) heeft in de vaktijdschriften de aandacht gekregen die het werk alleszins verdiende. De laatste jaren hield hij zich in internationaal verband o.a. bezig met de bestudering van de situatie in Nederland ontstaan door de Franse bezetting *Les pays sous domination française, 1799-1814*. Maar het overgrote deel van zijn tijd besteedde hij sinds 1966 aan de verzorging van de publicatie van het dagboek van G. K. van Hogendorp en daarnaast nog aan een analyse van de legale Nederlandse pers onder de Duitse bezetting. Het zal niet gemakkelijk vallen een opvolger te vinden om dit tweede, zo moeilijke project te volbrengen. De publicatie van Van Hogendorps dagboek wordt door zijn medewerkers voltooid. Hier mag ook niet onvermeld blijven de wijze waarop Haak het *Apparaat voor de studie der geschiedenis*, door Romein opgezet, omgewerkt en uitgebreid heeft. Vele jaargangen van onze studenten heeft hij ingewijd in het handwerk van de historicus en hun getoond hoe men met de bronnen behoort om te gaan.

Het is zeker niet alleen op ons Seminarium dat Jan Haak een grote leegte achtergelaten heeft; in het gezelschap van de Nederlandse historici zal deze intelligente en rechtschapen mens ook node gemist worden.

M. C. BRANDS

IN MEMORIAM JACOB PRESSER 1899-1970¹

Binnen het jaar na zijn afscheid als hoogleraar is de kwaal Presser tenslotte noodlottig geworden die hem al sinds jaren zoveel last bezorgde. Scheen de maagoperatie aanvankelijk niet ongunstig verlopen te zijn, twee weken geleden deden zich zulke ernstige complicaties voor, dat herstel onwaarschijnlijk leek. Er kan niet gezegd worden dat het einde hem overrompeld heeft. Meermalen naderde de dood hem zeer nabij, om dan toch weer terug te wijken. Ook nu had hij, zoals hij placht te doen, zijn voorbereidingen getroffen.

Men zou kunnen zeggen dat Presser in wiens leven en werk de dood zo'n belangrijke

1. Toespraak in iets uitgebreidere vorm gehouden in het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam, enige dagen na zijn overlijden.

plaats heeft ingenomen, sinds de oorlog geobsedeerd is gebleven door de vraag: waarom leef ik wel en zij, de talloze slachtoffers maar vooral die ene vrouw, niet meer? Waaraan ontleen ik het recht tot overleven? Want leven was sinds de oorlog niet meer dan een kwestie van *overleven*. En aan dit overleven ontbrak ieder idee van een 'It cannot happen here' of 'It cannot happen again'. Deze tot in het merg doorgedrongen onzekerheid is een van de meest essentiële kenmerken geworden van de mens Presser die niet alleen voortdurend is blijven omkijken maar die ook wanneer hij zich naar de toekomst wendde, steeds weer tot de conclusie kwam: 'It can happen again'. Telkens opnieuw op het ergste voorbereid te zijn is het motto geweest dat zich duidelijk manifesteerde in zijn hele houding, vooral in zijn cynisme. Maar Presser zou Presser niet geweest zijn als het allemaal zo rechtlijnig en duidelijk gelegen had. Naast deze afgrondelijke onzekerheid was er ook weer een andere kant: de troost die hij zocht en vond in de humane tekenen waarvan hij zo'n noest verzamelaar geweest is, het homo homini homo in een wolvenwereld. De mens die door zijn menselijk, nietig optreden het geweld en de macht der groten weet te trotseren en in de schaduw weet te stellen. Ik herinner aan dat indrukwekkende verhaal over opperrabijn Frank dat Presser in *Een feit en een paar documenten* beschrijft, waarbij hij zichzelf door het gebruik van een plechtstatige, stadhuisachtige, formele taal beschermt tegen al te hevige emotie. Dit was een van zijn methoden om althans enige afstand te verkrijgen tot datgene waar hij zo onmiddellijk en totaal bij betrokken was. Een andere mogelijkheid tot distantie was de gewone feitelijke mededeling, waarbij datgene wat voor hem het allesbeheersende levensgegeven was geworden, slechts als terloops werd aangeroerd. De inleiding tot Heine's bloemlezing begint aldus: 'Tijdens de oorlog ben ik, behalve nog het een en ander, ook een nationaal-socialistisch gezangbundeltje kwijt geraakt en dat spijt me'. Een andere manier om het onuitsprekelijke onder woorden te brengen waren zijn gedichten, verzameld in *Orpheus en Ahasverus*.

Hoe heeft deze man het uit kunnen houden om vijftien jaar lang dag na dag bezig te zijn met het bestuderen van stukken die betrekking hebben op de onmenselijkste periode uit onze geschiedenis? Uit eigen ervaring weet ik hoe vermoeid en terneergeslagen hij dinsdags en donderdags op de Poort aankwam na een ochtend lang in zijn kamertje op Oorlogsdocumentatie weer een stukje van de lange film van ellende voor zich afgedraaid te hebben. Zijn grapjes met Kleio, de detectives (uitgelezen in deze dagen kwam een werkelijke Moord in Moordrecht na dertig jaar aan het licht), zijn scabreuze puntdichten die in diezelfde periode zijn ontstaan, kunnen niet begrepen worden, wanneer men geen aandacht schenkt aan die overdruk-capsule waarin het boek *Ondergang* geschreven is. Tot de escapes uit die overdruk behoorde ook de muziek. Hier komen we tot de estheticus Presser die aanvankelijk ook actief, later vooral als luisteraar zich zo intensief met muziek heeft beziggehouden. De schoonheid van Mozart en Schubert vertegenwoordigden voor hem het hoogste van de menselijke creativiteit. De estheticus Presser die een prachtige versregel op liet wegen tegen heel wat minder fraais van eenzelfde dichter of denker; de hoogleraar Presser voor wie goede stijl, beeldend woordgebruik, een scherp getekende caricatuur die hem in een scriptie of dissertatie troffen, zwaarder wogen dan de onvolkomenheden van argumentatie, bronnengebruik e.d. De estheticus ook, die zich ergerde aan het stijlverlies dat hij in onze maatschappij meende waar te nemen, vooral in het verkeer waarin hij zich even voorzichtig en galant gedroeg als in alle contacten met anderen. Zijn ergernis over de verloedering in onze tijd kwam vooral ook tot uiting in zijn verontusting over het toenemend lawaai in deze samenleving en nog meer over het feit, dat zovelen stilte zelfs niet meer kunnen verdragen. Een van de vele bijzondere historische onderwerpen waarin hij geïnteresseerd bleek, was de geschiedenis van verenigingen die